

У 297

Наші справи,
№ 3.

Сергій Сфремов.

Гнучка чесність.

З сучасного письменства.

Видавництво
„ВІК“.

Одбиток з „Ради“.

У Київі, 1909.

З друкарні 1-ої Київ. Друкар. Спілки, Трьохсв. 5.

У 297.

Наші справи,
№ 3.

Сергій Єфремов.

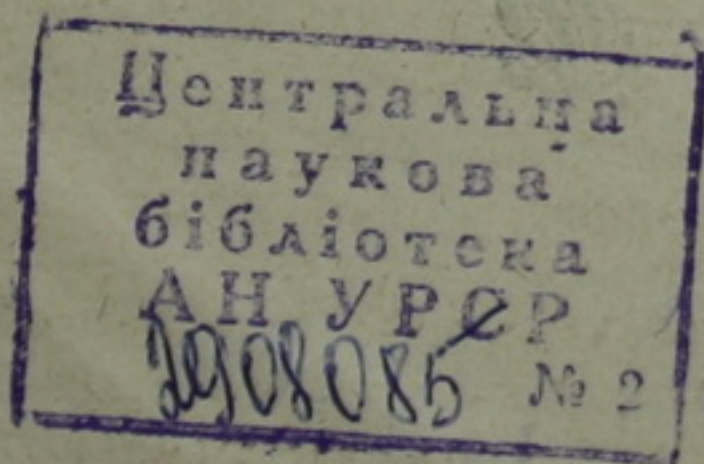
Гнучка чесність.

З сучасного письменства.

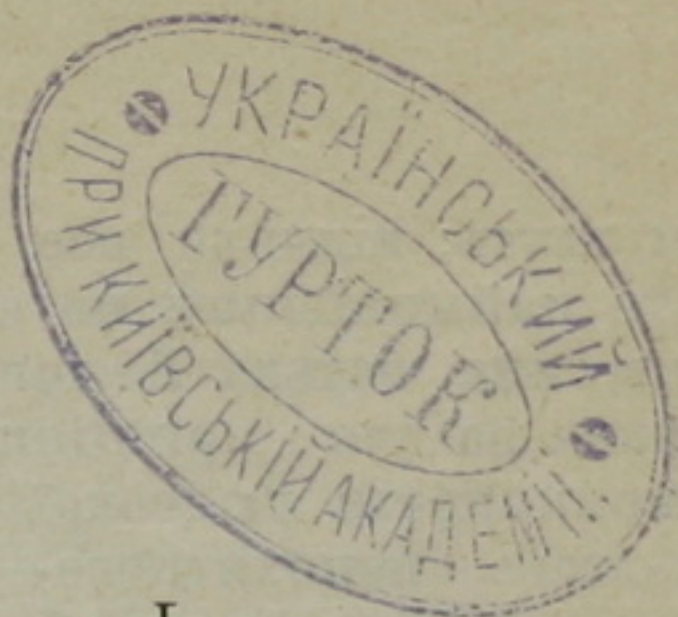
Видавництво
„ВІК“.

Одбиток з „Ради“.

У Києві, 1909.

З друкарні 1-ої Київ. Друкар. Спілки, Трьохсв. 5.

I.

Велична, могутча постать північного велетня, суворого і непідкупного, що не терпить жадних компромісів із своїм „я“, що з корінням вириває з серця всяке вагання і найбільш на світі ненавидить половинність, що від кожного—і від себе найперше—вимагає: або все, або нічого. Або--або, иншого не розуміє ця людина: або все склади на жертovníк ідеалові, або нічого від тебе не треба, бо переполовинена жертва гірш, ніж нічого,—це ознака духової слабости та нікчемности, що ніколи не йдуть у парі з цілістю та гармоничністю натури. Образ борця проти буденщини—всякої буденщини, навіть проти того, що недавно ще світило за мету в житті, але справдившись зробилося буденщиною, почорніло, мов сива птиця Метерлінкова. Образ протестанта проти гнилизни, що непомітно пролазить змією в кожну справу, скоро вона з вершин вільної, незалежної думки-ідеала спускається в низини діла. Людина, яка зневажливо обернулася спиною до того, що люде ща-

стям звать; віддала все, найсолодшими та наймилішими на світі почуваннями сина, батька й чоловіка пожертвувала за-для принципа цілоти й гармоничности людської натури, за-для того непохитного—або все, або нічого, щоб на йому збудувати величний та ясний храм нового життя. Великий учинками і великий терпінням, муками самотности й розчаруваннями, міцний, суворий і разом на любов та на спочуття до людей багатий чоловік, що навіть знаючи наслідки своєї непохитности для себе особисто, встояв перед спокусою й не звернув із свого шляху, готовий був у-друге на-ново почати те саме, що й робив до тяжкого досвіду, хоча б усі покинули його самого, закидавши камінням.

Це—Бранд Ібсена, образ вартий свого творця, могутого велетня в письменстві.

Я не знаю кращого образу боротьби з компромисами та половинністю в людських учинках, ніж той, що дав Ібсен у Бранді. Мета, скоро її досягнуто, майбутність, скоро вона зробилася сучасністю, тратять весь ореол свій перед Брандом, бо вже печать буденщини лягла на них,—і він кидає те, чого добув з надлюдськими жертвами, і здіймається все вище й вище, все ширші й ширші захоплює межі в житті. Ще дитиною він був—

його вразило (цитую з російського перекладу, бо українського на жаль не маємо)

смутное сознание разлада
межъ вещью—быть какой должна, и вещью—
какая есть. Межъ долгомъ—бремя несть
и неспособностью нести его.

Страшна річ—оця ростіч, вічна й не-
минуча трагедія людського духу. Але
цю трагедію сміливо бере на свої ши-
рокі плечі Бранд, боротьбу з ростіччю
та незгодою в самому серці людини
ставить він собі за мету всього жит-
тя,—боротьбу як він каже, з „трої-
стою спілкою“ легковажності, тупо-
думства та безглуздя.

Та тільки ціла, не переполовине-
на, гармонично розвинута особа люд-
ська, що не забуває ні однієї сторони
людської природи, може стати до
цієї боротьби. Мета над нами, але
шляхи до неї в нас самих і ці шляхи
не повинні зводитись на манівці, не
повинні крутитися й одбігати на бік.
Будь,—каже Бранд—

чѣмъ хочешь ты, но будь вполнѣ; будь
цѣльнымъ,
не половинчатымъ, не раздробленнымъ!
Вакхантъ, Силенъ—понятный, цѣльный
образъ,
но пьяница—карикатура лишь.

Людина, що на таку цілість не здат-
на, для Бранда не людина: це „дрібь
и въ маломъ и въ большомъ, и въ
зломъ и въ добромъ“. І щоб бути лю-
диною, а не людським „ноль цілих“,

щоб своє „я“ зберегти—треба „самому себѣ остаться вѣрнымъ“,

не допускать фальшиваго аккорда
въ душѣ своей, гармонію блюсти.

Все цѣликомъ осуждено дѣяннє
и человекъ, коль дѣйствовадь онъ только
на половину, не отъ всей души.

Або все, або нічого—ще раз і ще про-
казує Бранд, додаючи до того, що

всею душею должны вы хотѣть
новаго, все же гнилое,
старое вырвать съ корнями.

Такий цей борець за людську ін-
дивідуальність, цей ворог стертих
традицій, уторованих шляхів і умір-
кованих та переполовинених погля-
дів. Легко зрозуміти, чим Бранд ско-
ряє серця людські і чого Агнес на
порозі особистого щастя кидає свого
милого, щоб піти за цим кремезним
та суворим, але на любов багатим чо-
ловіком. Непохитна сила, непідкупна
чесність і до себе та своїх обов'язків,
і до всіх, з ким зводить його доля,
промовляє з кожного його слова, ке-
рує кожним його вчинком. Він—силь-
ний і чесний; сила і чесність спле-
лися в йому в одну неподільну, ви-
соко гармоничну цілість.

Чесний... Українському читачеві,
хоч би він і не читав „Бранда“ й зов-
сім не знав Ібсена, ця риса—правда,
з невеличким додатком—знайома тро-
хи з рідного письменства. З рік тому
в українському письменстві голосно
пролунало одне „нове слово“, що все

цілком зводилось теж до чесности, тільки „чесности з самим собою“. Українському читачеві може навіть таки добре набридла була ця не так оригінальна, як парадоксальна „чесність“, бо галасу таки чимало вона в свій час наробила. Я маю на думці піесу д. Винниченка „Щаблі життя“ та її героя, Мирона Антоновича, з його громами проти „лавочників, що люблять болото“, з його вимаганням од життя „великих, широких щаблів“, з його новою наукою: „будь чесним з собою“ та енергичними замірами: „роздушить, розметать ту шкаралупу, в яку затиснуто мою душу, одкинуть все зайве, все, що оджило своє“. Правда, немов Бранда слухаємо, радіючи, що вже на „собственныхъ Платоновъ и быстрыхъ разумомъ Невтоновъ“ спромоглась таки українська земля?...

Читач, що стежив за нашою літературою, мабуть знає, що радіти власне нічого, бо наші доморослі Платони з Невтонами високо літали та низько, дуже низько сіли, а Брандові слова на українській землі зовсім не з Брандових, а всього тільки з Миронових уст почулися. Досить пригадати долю нашого „нового слова“. Піеса молодого талановитого письменника викликала була чималий інтерес і кругом його ймення на якийсь час з'осередилися були літературні змаган-

ня: публічні статі, відчити, доклади в наукових товариствах і т. и. Неоднаково зустріли спробу д. Винниченка з новим словом: були у його прихильники, були й супротивники у письменстві, були і ті, і другі серед публіки. Запальна прихильність та захоплення потонули, правда, незабаром в протестах проти надуживання художественної форми для проповіді моралі, до того ж дуже непевної вартості. Де далі, захоплення все тихше і тихше бренило, аж поки вже зовсім диким гласом заціяв д. Личко з сторінок „Кубанського Кур'єра“ і своєю „многогранною“ похвалою до останку добив „Щаблі життя“. Причина цього та, що „нове“ Винниченкове слово могло таким здаватися тільки з першого погляду, та й то більше з формального боку. Суть же його була якраз до пари тій „шкаралупі“, яку роздушити й розметати взявся був автор устами свого героя, а вчинками дуже добре підсилював та зміцняв, бажаючи, напр., з протесту проти проституції мало не цілий світ запакувати в публічний дім. В усякому разі коло „Щаблів життя“ якийсь час крутилася увага громадянства, а той—не скажу: усніх, а швидче—галас, який викликала була тоді ця піеса, свідчив про те, що авторові удалось торкнути якусь болючу на той час струну в совісті громадянства і вона го-

лосвіше забрєвіла. Струною такою під той час осідання літературного й громадського намулу була так звана „проблема пола“, і хоч струну зачеплено завадто невмілою рукою і згук вийшов нечистий і з специфічним хрипом, проте галасу нароблено досить. Але—така вже доля всяких скороспілок—минув рік, і слава Мирона Антоновича пішла за вітром і ледве чи знайдеться тепер хто охочий шукати з ним „щаблів життя“ на порожньому місці, опріч самого д. Винниченка. Він таки шукає, вперто, хоч і без колишнього запалу, шукає. Даремна річ—минулого не вернути, і певне зовсім нещасливо спробував д. Винниченко воскресити свого героя в новій пієсі „Memento“ („Л.-Н. Вістник“, 1909 р. кн. II), даремно потурбував він спокій мертвих. „Мертвый въ гробѣ мирно спи“—це було б найкращою епітрафією Миронові, але про неї забув д. Винниченко і через те навіть позверхового галасу ледве чи наробить його Кривенко.

Бранд—і Мирон Антонович, Бранд—і Кривенко... Здається, наче б то одні слова вони промовляють, однакову ніби-то науку моральну виносять перед люде, а тим часом вражіння од них цілком протилежне переходить на читача. Коли Бранд стоїть перед вами невмирущим образом борця і протестанта проти

буденщини во ім'я недосяжного ідеала, то герої д. Винниченка своїми дикими вчинками протестують тільки проти самих себе і во ім'я власних же, зовсім не високих інстинктів, а нова мораль в устах їхніх на те тільки й здалася, щоб ті інстинкти виправдати й поставити на високий п'єдестал оригінально трактованої чесности. І коли вам не треба витолковувати, щò надило до Бранда свіжих і чистих людей, як от Агнес, то зрозуміти, щò саме Аню потягло до Мирона Антоновича, або кількох інших особ жіночої статі до Кривенка тягне—не так то легко. А проте, може й занадто вже легко: так схотілось авторові, але внутрішньої, конечної потреби в цьому власне нема ніякої, та й не може бути, як зараз побачимо. Перед нами двоє людей—чоловік і жінка; вони зійшлися фізично, але душами, як любив говорити блаженної пам'яті Мирон Антонович, не сплелися. Повсякденна це історія, світова річ, що може бути матеріалом і для драми, й для комедії, але д. Винниченко становить своїх героїв у такі умови, копається в їхніх душах з такими вигадливими викрутасами і стільки Weltschmerz'у без причини напускає, що аж моторошно за них робиться. До того ж ще отієї „чесности з собою“ в такій непоміркованій дозі покладено, що просто з душі верне. Одно слово—

це не Бранд. І не через те вра-
жіння инше, що Бранд—велетень,
а Мирон Антонович вершкового зро-
сту людина на високих милицях, а
навсправжки не вища ані трохи за
буденщину, а через те, що Бранд —
повна, ціла, не переполовинена люди-
на, тим часом як герой д. Винничен-
ка—спеціалізований орган, що само-
звано береться за цілий організм
правити.

Такий самий орган маємо і в ко-
пії з Мирона Антоновича, в худож-
нику Кривенкові в „Memento“. Увесь
світ для його сконцентровано в жі-
ночому тілі, а до кожної жінки він
підходить з делікатним питанням—чи
достойна данна особа од його, Кри-
венка, мати дитину, і ділить увесь
рід жіночий на достойних і не до-
стойних. Драма Кривенкова залежить
од того, що иноді трапляється з ним
помилка й дитина появляється там,
де на думку Кривенка її жадним
способом не повинно бути. Він, бач-
те, художник і, як художник „не мо-
же минути красу байдужно“, мовляв
словами однієї з „недостойних“, Ан-
тонини. Не минув він байдужно і са-
мої Антонини, але дитини від неї
мати не хоче. А тим часом якась не-
розумна сила фатально веде до
того, що „дитина родиться“... „Це—
факт,—з упертістю маньяка проказує
Кривенко.—Цього не повинно бути, а

воно є... А воно є"... (стор. 247). „Невже тебе не бере гнів,—запитує Кривенко недостойну Антонину,—що ти не хотіла її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, без твоєї згоди втелювала її?“ (стор. 266). З „нахабністю сліпої сили“ й починає ото боротьбу Кривенко.

Початок пієси застає Антонину вагітною вже сьомий місяць (це, як зараз побачимо, деталь не зайва), і герої просто мордує її, просвітлої години не дає, умовляючи, щоб зробила аборт. І не просто аборт, а принципіальний, скажемо так, бо всі свої розмови про це Кривенко підсоложує й, як *ultima ratio*, підпирає Мироновою філософією „чесности з собою“. Але й *ultima ratio* нічого не помагає перед видимим фактом: аборт робити пізно, і Кривенко лютує.

Кривенко (*сідає біля столу. Помалу*). Я не буду знать цієї дитини... Я не буду знать цієї дитини... (*Пауза. Раптом спалахує і скажено б'є кулаком по столі*). Та я вже знаю її! Чуєш: знаю цього недоноска!

Антонина. Через що „недоноска“?

Кривенко (*встаючи*). Він гірше недоноска буде! Він дегенератом буде, з утроби матері хворим!

Антонина. Через що ж „дегенератом“?

Кривенко. Ти ще питаєш? Батько—неврастеник, мати—неврастеничка, вагітність проходила в сльозах, драмах, замахах на самовбивство... І ти ще питаєш, через що дегенерат?.. *Моя дитина—дегенерат! Моя дитина!* Це після всіх моїх мрій, теорій, після жагучого бажання мати дитину тільки від тої, з

якою... Оце так! Оце вскочив!.. (*Ходить по хаті*). І головне, через що? Обое не хотіли, не збирались мати її, і через помилку якоїсь баби, акушерки, все йде к чорту—і твоїмрії, теорії, бажання, вся твоя чесність, все. Це ще не глум? Да, тепер можна глузувати з мене!.. Можна, можна, да!

Антонина. Що тебе властиво так мучить?

Кривенко. Ти не розумієш? Ти не розумієш цього ляпаса, цього плювка життя мені в пику?

Антонина (*з ноткою злості й роздратован-ня*). Та якого плювка? Що дитина родиться? Але ж, я кажу тобі, забудь, що вона є... Забудь, як забув про тих дітей, які, певне, десь у тебе є від покоївок, випадкових стріч з жінчинами.

Кривенко. Про тих я нічого не знаю, чи є вони чи нема. А про цю я знаю!.. Знаю! І цього забути не можна. Трус може про це забуть. (ст. 247—248).

Перед „фактом“ художник Кривенко заговорив як церковний староста Цокуль, але цим лихові не зарадиш. Є ще, правда, один вихід, і Антонина пропонує його — це собі смерть заподіяти. Та Кривенко на це великодушно не згожується. „Чесна з собою“ душа викохала в глибині своїй инший план. Переказати його своїми словами — значить нічого не сказати й через те даю знов слово д. Винниченкові:

Кривенко. Ти кажеш, що життя своє можеш віддати, аби заспокоїть мене?

Антонина. Ну?

Кривенко. Ну, я цього не хочу... А ти... (*пауза*) а ти віддай мені дитину.

Антонина (*вся стрепенувшись*). Що-о?

Кривенко. Віддай мені мою дитину...

Антонина. Твою дитину? Твою? Вона твоя?

Кривенко. Моя і твоя.

Антонина. Його дитина! Хм!.. Його дитина!.. Оддать йому дитину... Господи! Та як ти смієш мені це говорить! Щоб я віддала свою дитину, яку виносила в муках... Його дитина!

Кривенко. Не даси?

Антонина. Та ти на шматки ріж мене, і я не віддам її тобі! Його дитина. Ха-ха-ха!.. Твого в неї нічого! Чуєш? Це—моя дитина!.. Щоб мати віддала свою дитину кудись... кудись... Боже!

Кривенко. Я—батько її.

Антонина. А я—мати.

Кривенко. Так не даси?

Антонина. Та з якої речі я маю давати її тобі? Чого?

Кривенко. Того, що... *(Підходить ближче до неї)*. Слухай, Тосю, тільки не хвилюйся... Побалакаємо спокійно. Вислухай мене уважно і хоч раз ввійди в мое становище. Ти знаєш, як я дивлюсь на дітей. Це—питання мого „я“. Щоб мати дитину, я повинен жити з нею. Жити же нам разом обом після всіх наших кошмарних непорозумінь, після всіх страждань—просто неможливо. Це буде пекло і для нас, і для дитини. Обмежитись же тим, що давати тобі грошей на дитину, як роблять всі „порядочні“, я не можу. Не можу, бо цим піду проти самого себе. Далі: довірити тобі дитину я теж не можу. Почекай, вислухай спокійно... Ти—людина хороша, ідейна, з гарними змаганнями... але... те, що я хочу дати своїй дитині, те—чуже тобі... Я хочу зробити її, перш усього, чесною з собою, хочу зробити вільною од старого, зайвого, хочу скинути з душі її лахміття пережитків, які заважають вільно рухатись. Хочу через те, що дитина—це я, продовжений в глиб budouчого... *(Антонина хоче щось сказати)*. Почекай. Крім усього, ти—занадто м'ягка, непристосована до боротьби за життя, тобі в теплиці б жити, там би ти була ба-

дьора. Ти з панської сем'ї, до праці не звикла, я ж хочу, щоб моя дитина тільки в праці, тільки в затверженню (?) себе, свого „я“ в світі шукала смислу життя. Як же ти можеш навчить її цьому, коли сама ніколи не працювала? Так я, Тосю, думаю, в цьому зійшлися всі мої бажання, всі виводи з мого досвіду і розб'ить це—значить розб'ить весь мій світогляд. У тебе нема цих вистраданих виводів, ти не шукала, тобі легше уступити. Уступи ж мені, Тосю... (стор. 255—256).

Тося не поступається, і добре робить, бо „всі бажання“, „всі виводи“ і „весь світогляд“—це тільки красні слова, і Кривенко по-просту збрехав, посилаючись на „вистрадані виводи“. Незабаром він розкриє свій план, коли побачить, що Антонина не так то вже сліпо йому вірить. Дійсний же план—ось який.

Антонина (з роздратованням). Але ж дитина ця родиться, говорю тобі, тепер пізно вже її „нищить“. Пізно! (Пауза).

Кривенко (ходить і, видно, не рішається щось сказати. Зупиняється і тихо говорить, не дивлячись на Антонину). Але в три чи чотири місяці ти хотіла її знищити?

Антонина (зі страхом). Що ти хочеш сказати?

Кривенко (мовчки, застібаючи й розстібаючи піджак, ходить).

Антонина Що ти хочеш сказати? Ти хочеш убить її живою?

Кривенко (зупиняючись, твердо). Да!

Антонина (з жахом дивиться на його). Живою?!

Кривенко. А ти якою хотіла б убить? Мертвою?

Антонина. Господи!!

Кривенко. Слухай: ти не раз казала мені,

що хочеш і можеш бути чесною з собою. Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії з своїм розумом, серцем, досвідом, ти можеш родить і лишити жить таку дитину, як наша?.. Невже тебе не проймає сором, що *твоя* дитина буде така? Невже тебе не бере гнів, що ти *не хотіла* її, а хтось (!), якась сліпа сила нахабно, без *твоеї згоди* втелющила її? Почекай!.. А розум і досвід твій нічого не говорять тобі, не говорять, скільки ще страждань і нам, і дитині буде через неї? Ні? Ти подумай: вона в'яже нас на все життя! Шматочок живого м'яса в'яже дві свідомі істоти! Насильно, наперекір усьому! І я повинен скоритись цьому? Через що? (*Лютю*). Та не можу я, чортяка його забори! Не можу бути рабом сліпого інстинкту! Краще ніякої, ніж така дитина! (стор. 266).

Бо, одно слово, „і ти хвора, і я хворий. І відносини наші не такі, і матеріально ми не можемо“... А коли Антонина нарешті не видержує цього катування і просить хоч на хвилину дати їй спокій, Кривенко картає: „де ж твоя чесність з собою? Це ж не чесність“... і знову чесність, чесність, чесність прорвалася й затопила все, немов вода у повідь,—стільки чесности, що й для Антонини її занадто вже багато здалося, і вона навпростець рішає справу: „спробуй тільки зробити це! Спробуй! Без жалю одправляю на каторгу“ (стр. 269). Такий аргумент зробив наче б то вплив на Кривенка,—він одразу пом'якшав, посмирнів і, ще покрутивши на всі боки чесністю, дає слово, що не займе дитини, навіть пробує по-

філософському примиритись, „щоб ця дитина була в роді memento, щоб була живим нагадом, як не треба робить“ (стр. 270). Це він не один раз у піесі говорить і навіть ображено покликається на те, що ніколи він неправдою себе не закаляв, як Антонина все-таки не йме віри його обіцянкам.

Та от нарешті дитина народилась і, вибравши зручну хвилину, коли нікого не було, Кривенко виставляє її у вікно на вітер і потім одмагається, що він дитині нічого не зробив („ніякої отрути нема“), а просто застудилась вона. „Memento“ вмірає і в останній сцені Кривенко „кам'яно стоїть і мовчки зирка на труп“, потім цілує його і „важко, не поспішаючи виходить“. Піесі кінець...

II.

Оце вам зразок чесної людини на українському ґрунті,—правда, чесною тільки з собою, бо цей невеличкий додаток, як бачимо, перевертає усі погляди на звичайну, загально-людську чесність. Безперечно й Бранд був чесним з собою, пожертвувавши батьківськими почуттями за-для вищого обов'язку. Чесним з собою знов таки був і той чоловік, що про його оповідання знаходимо в піесі Ібсена.

Женщина. Изсохла грудь моя... Ни Богъ, ни
люди,
не помогли... и мучился мой младшій сынъ,
голодной смертю умирая... Мужъ
не съесть его страданій и... прикончилъ! .

Бранд. Убилъ!...

Толпа (*въ ужасъ*). Свое дитя!

Женщина. Когда же повялъ,
что сдѣлалъ онъ—въ отчаянье пришелъ
и руки поднялъ на себя... Теперь
не можетъ жить и умереть не смѣть...
Иди къ нему и душу хоть спаси!
Лежить, обнявъ малютку, и взываетъ къ
лукавому.

Та куди їм до Винниченкового
героя, що зробив своє діло і—„важ-
ко, не поспішаючись, виходить“. Убив
—мов чарку горілки випив, так що
ніяк не розбереш, чого власне він,
Кривенко, хвилюється й турбується
цілу останню дію: чи того, що огидне
діло зробив, чи того, що син ще мо-
же одужати. В „Бранді“ ми розуміємо
в обох випадках, за-для чого це зро-
блено, яка причина водила батьків-
ською рукою, яка ідея стала вище над
батьківські почування, бо не з собою
тільки чесні згадані дієві особи з
„Бранда“. Нехай-но запитає хто про
це „чесного з собою“ Кривенка...

Яка справді причина призвела
Винниченкового героя до того, щоб
таким шаблоновим способом згубити
свою дитину—„живою“ після того,
як не вдалося знищити її „мертвою“
(циничний вираз цей належить, як
знаємо, теж „чесному з собою“ Кри-
венкові)? Яка вища ідея лежить в

основі його вчинку? Сам він не однаково про це говорить. Раз він наполягає на те, що, мовляв, „батько---неврастеник, мати—неврастеничка“ і через те з дитини має вийти дегенерат (і це, бачте, Кривенкові напевне відомо!), а хіба ж такий результат кохання „не грозить дитині, матері, батькові, громадянству?“ (стр. 267). З інших розмов Кривенка стає видно, що цей момент, тобто неврастенія батьків, великої ваги власне не має, принаймні що до самого Кривенка, бо на тій же таки сторінці, де неврастенію поставлено за перешкоду для народження цієї дитини, буквально через п'ять рядків (і це не єдиний раз у піесі) він згадує вже про ту, з якою може й бажає „мати дитину“. Отже для себе, як бачимо, Кривенко ладен робити винятки і, значить, його „чесність з собою“ не має універсальної ваги, бо прикладається тільки до данного випадку, й до інших людей, а зовсім не стоїть на заваді самому „чесному з собою“ суб'єктові робити, що схоче і коли схоче. Один раз він прохопився навіть словом, що й „матеріально ми не можемо“, тобто дозволити собі на таку розкіш, як дитина. Виходить з усього цього, що Кривенкова „чесність з собою“—то не якась моральна максима, що обов'язує людей,—ні, це дуже для його, Кривенка, зручна ширма, за яку він

і поспішається сховатись кожного разу, коли йому інших аргументів бракує. Але ще виразніше ця гнучка на всі боки „чесність“ виявляється у Кривенка тактичними заходами.

Ми вже знаємо, що пароксизм Кривенкової чесности почався з аборта. З ним не пощастило. Тоді Кривенко умовляє Антонину віддати йому дитину ніби то на виховання, а насправжки на те, щоб звести її з світу потихеньку, крадькома від матері. Що я не помиляюсь, видно з одних слів до Антонини самого ж Кривенка: „чесність з собою — це гармонія думок, почувань, досвіда, це—сила і цільність. Я думав, що ти дійсно можеш бути такою і через це сказав тобі про свій намір. *Спершу не хотів. Рішив сам усе взяти на себе. Убив і все*“ (стор. 268). Цей план теж розбивається об дурну з Кривенкового погляду впертість Антонини, що навіть каторгою не завагалася спинити занадто дітолюбні заміри свого „чесного“ товариша. Тоді знов инша чесність виходить на сцену: Кривенко попросту починає хитрувати, як би одурити Антонину, приспавши її обережність. Він обіцяє, що не займе дитини, і навіть ображеного удає, коли Антонина його обіцянкам не дуже то вірить; навіть читає їй довжелезну нотацію на тему: „з собою будь чесна, а не зо мною“. І після цього

всього—росчинене вікно... І хоч мене вбийте, а я не розумію, чого цей брехливий, облудний і на найнижчі підступи здатний чоловік може комусь здаватися хоч на одну мить „чесним із собою“?..

Мизерна і жалка це чесність, що може „піти к чорту через помилку якоїсь баби, акушерки“. Хитра це чесність, що здатна б'язко крутити хвостом на всі боки, мудруючи, як би підступом добути свого. Дуже зручна це чесність, що дозволяє забувати про тих дітей, які не нагадують про себе повсякчасним писком, а перед народженням власної дитини зважається на таку мораль: „щоб чоботи робить, для цього готуються, вчаться, а дітей роблять випадково, як попало, не думаючи, як скоти“ (стор. 267). Огидна це чесність, гнучка та в'юн-ка, що силкується „и капиталъ приобрѣсти, и невинность соблюсти“, та ще таким випробованим способом, як архистаре правило езуїтської моралі. Езуїти навчали, що можеш, що хочеш говорити, яку хоч присягу складати, тільки разом думкою навпаки повертай: Богові це нічого не пошкодить. Така штука звалась у найчесніших отців *reservatio mentalis*. І як богові езуїтському, так і Винниченковій чесності з собою ані трохи не вадить *ote reservatio mentalis*. Полюбуйтеся, з яким циничним ар-

тизмом його Кривенко викручується, доводячи, що „застудилась дитина“, а отрути їй він—Боже, борони—не давав. І щирісеньку правду каже Кривенко: дійсно застудилась і дійсно ніякісенької отрути і в заводі не було. Одну тільки цяточку чоловік не договорив—і торжествує чесність з собою, ота оригінальна „гармонія думок, почувань, досвіда“, ота „сила і цільність“. Торжествує і навіть підморгує на бік хитра Кривенкова чесність, але це торжество мизерної, вимудрованої чесности щось дуже на Пиррову перемогу скидається, а сам Кривенко—на вельми не мудру, лубочну карикатуру.

„Чесність з собою—це гармонія думок, почувань, досвіда; це—сила і цільність“,—промовляє Кривенко. Цілість і неподільність особи людської обстоює й Бранд,—пам'ятаєте його науку: будь чим хочеш, аби не переполовиненим, не розпорошеним на дріб'язок, бо навіть

вакхантъ, Силень — понятный, цѣльный образъ,

но п'яниця — каррикатура лишь.

Чи з Кривенка вакхант, чи тільки п'яниця, беручи ці слова в тому розумінні, яке вкладає в них Бранд? Чи його цілість—цілість монолітньої, міцно споеної натури, що всіма силами свого організму керує в повній армонії однієї з другою і з цілим, чи

це тільки цілість маньяка, що одній якійсь ізольованій думці, одному змаганню піддає всі інші сторони своєї істоти й за-для того одного забуває всі інші потреби, доводячи їх до цілковитої атрофії? Инакше кажучи—організм це, а чи тільки розбухлий, гіпертрофований орган, що став на місце цілого й керує ним тільки в інтересах частини? Думаю, що на попередніх сторінках дано вже досить матер'ялу, щоб безпомилешно на це питання відповісти. Кривенкова сила — де вона? А його цілість—це упертість маньяка, що на все піде, аби свою безпідставну манію до вчинку довести. Чого бракує йому—то як-раз дійсної гармонії всього його духового образу, його думок, його бажаннів та почуваннів з власними вчинками. Навсправжки ціла й не переполовинена натура ніколи не піде шляхом дрібненьких уступочок, позверхових компромисів, держучи камінь за пазухою й думаючи зовсім инше, ніж робити має. Для цілої людини повинність і змагання, мета і шлях до неї—раз-у-раз одно, і вона швидче піде на страту, ніж зійде з того шляху; слово і діло, обов'язок і способи його справдити—то щось таке неподільне, в чому не можна й найменшої щілинки відшукати. Вчинки її не розминуться ніколи з вимаганнями морального обов'язку, як во-

на його розуміє. Вона просто не може инакше зробити, ніж робить, і край. Брандові кажуть, що дитина його загине, скоро тільки не покине він вохкого, отрутного для життя місця, і Бранд відповідає на це тим, що показує жінці з єдиним сином на руках на двері своєї хати, немов каже: „туди вернись“. Це справжня цілість високо розвиненої, гармоничної натури. Зовсім инша річ — цілість маньяка. Де вужем, де лисицею, де навшпиньки, де навколішках, де гнівом, де підступом простує він до якоїсь мизерної мети, але на кожному кроці зрадить її, і як-раз перед самим собою зрадить, перед своєю власною совістю, і зражуючи, як-раз найголосніше кричатиме про чесність з собою. Це не вакхант, що ввесь неподільно в гульні, що всіма фібрами своєї істоти віддається дикій, але красочній оргії; це п'яниця, що оглядаючись на всі боки, тихенько прокрадається до звичайнісенького, буденного буфету, тремтячою рукою наливає чарку й поспішається вихилити її, поки не побачив хто. І через те єсть своерідна дика краса в гульні вакханта і ніякісенької краси, а тільки щось огидне в постаті п'яниці, що крадькома, нишком заливає пельку, маскуючи це вакхичними афоризмами. Не що инше робить увесь час і Винниченків Кривенко. В устах цього „п'я-

ниці“ слова про силу, цілість та гармонію брешуть або незрозумілою похвалюбою, або навіть гірше—блазенською брехнею, бо більш безсилої, більш розбитої та дізгармоничної натури ї уявити собі не можна, як не можна побачити більш типичного п'яниці, що строїться на вакханта ї удає з себе цілу, непереполовинену людину. Тільки удає, і не скажу я, щоб це гарно в його виходило, щоб він був, як то кажуть, артистом свого діла. І як що примитивної гри його не добачають інші дієві особи, то чи ж винні вони, що автор наділив їм так багато дивної якоїсь сліпоти, що карикатури вони не можуть од дійсного образу одрізнити?

Справді, найзапекліший ворог тієї антигромадської моралі, що поставила на перший план чесність тільки з собою, не вигадав би злішої карикатури на цю мораль за ту, що зробив пророк і апостол її своїм Кривенком. „Memento“—це *reductio ad absurdum*, це довершене осоромлення цієї „нової моралі“, зроблене так безоглядно, що мимоволі закрадається думка—чи не мистифікація це ї чи не навмисне автор такої штуки доказав над своїм героєм, щоб виявити все убожество ї безглуздя його моральної позиції? Та ні—автор занадто серйозно дивиться, усмішки нема ї тині у його на устах,—він проповідує, як проповідував Ми-

роном у „Щаблях життя“... І знов мимоволі згадуеш того класичного гончаря, що страх велику охоту мав амфори робити, але кожна з них фатально скидалася на звичайнісенський собі горщик.

Що ж—і горщик річ не погана в потребі, але кому й на віщо потрібні черепки? А „Memento“ як-раз і не горщик навіть, а побите череп'я з „Щаблів життя“, друге попсоване видання попередньої пієси д. Винниченка, на яке шкода й паперу, що на його витрачений. Щоб бути хоча б простим горщиком, „Memento“ бракує іменно простоти, бракує безпретенціозности, бракує того живчика життя, без якого й горщик повернеться тільки на купу побитого й ні на що не потрібного череп'я. Зверніть тільки увагу на ті ремарки, що поробив автор до розмов своїх героїв: адже ніхто з них „словечка въ простотѣ не скажетъ“, а все з якимсь вивертом, які д. Винниченко пильно занотовує. Все у його—і говорять і регочуться, і ходять і сидять, і п'ють і їдять не инакше, як „зло“, „жорстоко“, „уперто“, „піднято, нервово“, „навмисне деспотично, розвалюючись“, „хмуρο“, „злотно, скажено“, „з зляканим непорозумінням“, „з нервовим реготом“ і т. и. і т. и. і все це читач знайде мало не на одній сторінці (272—273). Єсть у „Memento“ одна сцена, коли героїня підій-

має чарку „за погибель істуканів“. Іменно „істуканами“ з жовтого дому й виходять усі дієві особи в „Memento“, істуканами без крапельки живої крові та живого духу, блідими, анемічними маньяками, нездатними ворухнутися без того, щоб не визирала з-за їх авторова рука, яка смикає в потрібний момент за мотузочок, щоб та або інша лялька вискочила на сцену і зробила... де там зробила—проказала „злобно“, чи „уперто“, чи ще як там показано в ремарці, свою роллю. Більшого знущання над „істуканами“ хитрої, гнучкої чесності не можна було заподіяти, та тільки горенько, що автор бере справу занадто серйозно й ліпить свою амфору, не запитуючи себе, а щó, мовляв, з моєї праці виходить?

Виходить череп'я. А проте—нічого неможливого в наші часи немає—можливо, що знайдуться люде, які любуватимуть з цієї „амфори“, на якій красується класичний напис „Memento“. Не бракуватиме може й критиків, що в купі череп'я шукатимуть „соціалістичної моралі“, як шукав і знайшов д. Омельченко в „Щаблях життя“, або в особі Кривенка побачать і Бебеля й Плеханова, і Ленина й Каутського—усіх заразом, як добачив у „многогранной душѣ“ Мирона Антоновича д. Личко. Правда, цим філософам з „Memento“ буде важча робота,

бо тут нема навіть того запалу, що в деяких сценах „Щаблів життя“, а Кривенкові автор не наділив і тієї позверхової логичности, якої иноді не бракує Миронові. І все ж можливо, що за „Memento“ д. Винниченка ждуть нові лаври, замість уже зів'ялих за „Щаблі життя“. Я не заздрю цим лаврам і навіть боляче мені робиться за талановитого автора „Боротьби“ та „Контрастів“, коли я бачу його чоло уквітчаним спритною рукою д. Личка...

В „Літературному намулі“, статі з приводу „Щаблів життя“, я поставив був питання про д. Винниченка—чи „дим йому великий в грудях“, що заступає перед очима письменника дійсність і надає їй ненатуральні, покалічені форми, чи може чад, що саму творчість роз'їдає, виймаючи з неї ту живу душу, те безпосереднє чуття дійсности, які безперечно вигравали блискучими фарбами в його давніших творах? „І добре,—писав я рік тому,—коли це тільки дим, бо дим розвіється і річі знов приберуть справжні натуральні форми, а огидні марюки й обривки зникнуть у чистому повітрі. Далеко гірше, як що це чад—гнилий, отрутний чад, бо вчадіти ж навіки можна, до смерти. Я таки серйозно боюсь, що цей чадний настрій, який сплотив „Щаблі життя“, може згубити нам талановитого і коштовного письменника“. Питання це для мене й

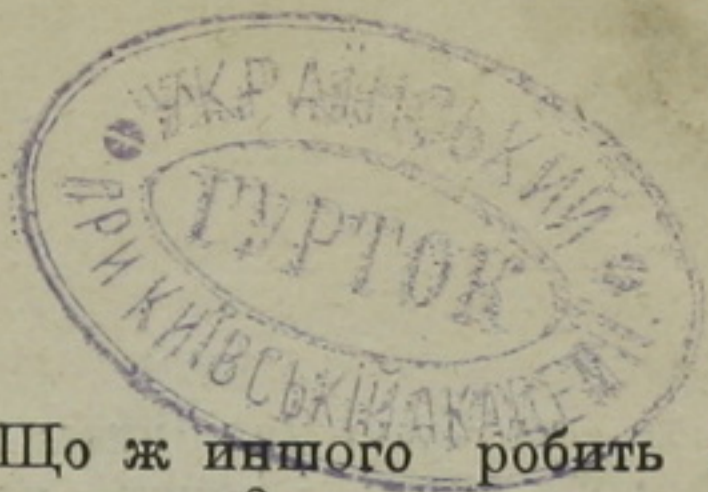
досі остається питанням, але з бодем доводиться констатувати, що нова пьеса д. Винниченка нахиляє його порішення в гірший бік. Чаду в „Memento“ вже більше, ніж де инде було.

Ще раз кажу—з бодем пишу я про це, бо важко дивитись, як чистий і ясний світильник починає зненацька чадіти і коптіти, як чорною сажею вкриває навкруги себе те, чому давав попереду рівне світло, і як все трівожніше блимає крізь густу копоть непевний огник. Таким він маленьким і так жалісливо-сиротливо виглядає крізь чорні хмари сажі, що густо в'ються кругом його... Так і талант д. Винниченка трівожно виглядає в останніх його творах і з мукою шукає собі виходу, пробивається крізь копоть непевної моралі й падає знесилений під тією вагою, що взяв на себе через силу.

Талант д. Винниченка—талант життя, талант конкретности, талант аналізу. В сфері синтетичних проблем він безпорадно опускає крила і замість глибокої, або хоч оригінальної думки дає пародію на старі і з філософського погляду нікчемні обривки, нахватані хто зна й де; замість позитивних образів—недоладні карикатури на власні створіння, замість повітря та світла сіє чад і копоть. Навіть безперечно міцний та дужий

талант не може врятувати несправедливого діла, не може гнучкими софізмами оборонити його навіть од самого себе, дарма що силкується загорнутися в тогу, не на його шиту, вузького, доктринерського проповідництва. Треба ж і письменникові бути чесним з собою—просто по людському, а не по Кривенковому чесним—і щиро зректися того, що не дається в руки, чад назвати чадом і щось почати для того, щоб провітрити в собі задушливу атмосферу. Бо занадто тяжко навіть з боку дивитись на цю картину занепаду талановитого письменника, на цю трагедію непосильної ваги, яку чоловік таки усилюється вдержати, хоча й сам під нею встояти не може.

Єсть у „Memento“ одна сцена, яка немов проситься, щоб її прикласти до самого автора пієси. Художник Кривенко серед гульні у себе дома раптом кладе додолу бандуру, задумливо кусає огірок, а потім з ножем у руці ліниво підходить до мольберту й з одного маху розрізує картину з гори до низу,—ту саму картину, в яку недавно ще вкладав може всю свою душу. „На губах чудна посмішка“—додає авторська ремарка. Що то за картина була—ми не знаємо; знаємо тільки, що звалась вона „Майбутнє“, і те майбутнє своє власною рукою знищив художник Кривенко.

Що ж иншого робить художник Винниченко?

Був час, коли він грав на бандурі свого таланту, грав про те, що

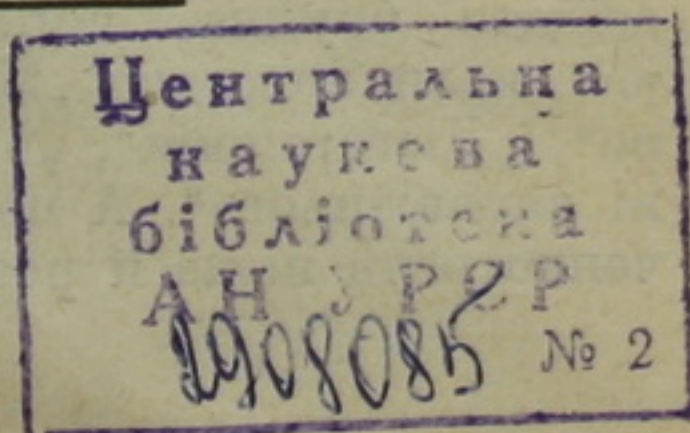
За Сибіром сонце сходить,
що

Зібралися всі бурлаки,
і ще багато де-чого грав. „Чудний наш народ: і сильний, і сумний... мав героїв і ніхто їх не знав... Все життя любив волю і все життя був рабом. Утворив багатства пісні і сам її не знає... І ми сами себе не знаємо“ (стор. 277),—от про це саме, про наш народ, про його злиденне життя, повне контрастів, про бурлак-протестантів чули ми пісню від д. Винниченка. І грав наш художник так, що не тільки п'яну компанію Кривенкову міг поривати за собою силою свого таланту. Це період „Краси і сили“, „Боротьби“, „Контрастів“, „Голоти“. Потім він поклав бандуру й почав задумливо кусати недоладній огірок чужого зовсім йому моралізування, і вперше тут почувалися приглушені, непевні й хвальшиві ноти тієї гнилої моральної науки, що гнав од себе талант за кращих часів; уперше потягло чадом у чистому повітрі й почала осідати брудна, чорна копоть. Це час, коли повстало „Мое останнє слово“, „Дізгармонія“, „Момент“, „Рабині справжнього“. А потім д. Винниченко взяв ножа й розб'яв своє май-

бутне—усе те, що було наслідком його попередньої праці, і тепер нема бандури у його в руках, а єсть тільки недогризок з огірка. Ролю ножа справили „Щаблі життя“, а надто оте нещасне „Memento“. Майбутність д. Винниченка дуже порізав цей не так гострий, як не до речі взятий і зле накерований ніж...

Хочеться думати, що не до краю. Хочеться сподіватись, що світильник, якого все-таки до останньої іскри не міг погасити в собі наш художник, розгориться знову ясним та чистим світлом і таки переборе і чад, і копоть. Хочеться надіятись, що д. Винниченко кине до лиха недогризок десь під стіл, а сам знов до бандури візьметься. І так ще хочеться, щоб „Memento“ й інші такі чадні твори стали нашому письменникові справді за memento, або — як він сам каже—тільки „живим нагадом, як не треба робити“: чого і як не повинен він торкатися в своїх писаннях.

Тоді й „Memento“ з його проповіддю гнучкої чесности на щось би здалося...

РАДА,

політична, щоденна українська
економічна і літературна
газета

(РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ).

Напрямок газети не партійний
демократично-поступовий.

Особливу увагу РАДА звертає на
місцеве життя провінції.

Власні кореспонденти в столицях і
по всіх значніших містах України.
В державній Думі і Державній **ВЛАСНІ**
Раді кореспонденти

Додаток на рік 1909 за доплату 2 карб.

М. А р к а с

=== Історія України-Русі ===

Пробні числа висилаються дурно.

Коштує РАДА з приставкою і пере-
силкою в Росії на рік 6 карб. Випла-
чувати можна частками.

Адреса редакції й головної контори:
у Києві, Велика Підвальна вул. д. № 6.
біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Редактор М. Павловський.

Видавець Є. Чикаленко.

СКЛАД ВИДАННЯ
в „Українській книгарні“
Київ, Безаківська, 8.

Того ж автора продаються книжки:

Въ поискахъ новой красоты. К. 1902. Ц. 30 к.

На мертвой точкѣ. К. 1904. Ц. 30 к.

Литературный Банавентура. К. 1905. Ц. 15 к.

Бытописатель пореформенной Украины. К. 1905.
Ц. 9 коп.

Замѣтки на текущія темы. К. 1905. Ц. 9 к.

Памяти В. В. Лесевича. К. 1905. Ц. 9 к.

Національне питання в Норвегії. Львів, 1902.
Ц. 15 к.

Офіціальна критика на Шевченка. Львів, 1907,
Ц. 10 к.

Шевченко й українське письменство. К. 1907.
Ц. 5 коп.

Марко Вовчок. Літературна характери-
стика. К. 1907. Ц. 10 к.

Літературний намул. К. 1908. Ц. 15 к.

Карпенко-Карий. Літературна характери-
стика. К. 1908. Ц. 15 к.

Тарас Шевченко. Життя його та діла.
Вид. „Просвіти“ К. 1908. Ц. 10 к.

Єврейська справа на Україні. К. 1909. Ц. 15 к.

Ціна 5 коп.